EDUCATIO®
PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

MAGYAR KISEBBSÉGEK AZ OKTATÁSBAN

KISEBBSÉGI MAGYAROK OKTATÁSI RÉSZVÉTELÉNEK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI 3 *Papp Z. Attila*

DEMOGRÁFIAI KÖRKÉP 24 *Kiss Tamás*

KISEBBSÉGI EGYETEMEK A VILÁG NÉHÁNY TÉRSÉGÉBEN 49 *Salat Levente*

NYELVI JOGOK, NYELVPOLITIKA A KISEBBSÉGEK FELSŐOKTATÁSÁBAN 67 *Ferenc Viktória*

A 2009-BEN ÉS 2010-BEN ÉRETTSÉGIZETT ROMÁNIAI MAGYAR DIÁKOK TOVÁBBTANULÁSA 87 *Márton János*

REGIONÁLIS ÉS HATÁRON ÁTÍVELŐ FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYKAPCSOLATOK ÉSZAK-VAJDASÁGBAN 104 *Takács Zoltán*

HUSZONEGYEDIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM 2012 – TAVASZ

NYELVI JOGOK, NYELVPOLITIKA A KISEBBSÉGEK FELSŐOKTATÁSÁBAN*

Mindegyik határon túli régióban kulcskérdésként tekinthetünk az anyanyelven megszervezett oktatás kérdésére, mint a kisebbségi közösség nyelvéhez való viszonyra, a magyar identitás megtartásának fontos befolyásoló tényezőjére. A kisebbségi felsőoktatás ezen belül a helyi közösségek értelmiségi elitjének kinevelésében játszik szerepet, illetve enyhíti azt a fokozott lemaradást, amit a diplomával rendelkezés terén a kisebbségi magyarok körében lehet tapasztalni.

Természetesen az oktatási intézmények önmagukban nem feltétlenül garantálják egy kisebbségi közösség megmaradását, nyelvének megőrzését, azaz a kisebbségi oktatás szimbolikus céljának[1] maradéktalan megvalósulását. Erre csak akkor van esély, ha az alábbi tényezők is adottak.[2]

1) Ha van elég tanuló, egyetemista, aki fenntartja a meglévő iskolarendszert *(demográfiai faktor)*.
2) Ha a magyar nyelvet a lehető legváltozatosabb helyzetekben és módokon (az iskolai kosárlabdameccsek kötetlen helyzeteitől az emelkedett nyelvezetű dolgozatokig terjedően) lehetséges használni az oktatási intézményekben *(hasznossági tényező)*.
3) Ha a nemzetközi oktatási szervezetek, az anyaországi és kisebbségi politikai elit minden lehetséges módon szót emel és tesz is azért, hogy a határon túli magyarok anyanyelvű oktatásához való jogát természetesnek (mint ahogy az is) ismerje el és jogilag garantálja minden többségi állam *(politikai feltétel)*.
4) Ha minél több magyar fiatal számára sikerül vonzóvá tenni a magyar oktatási intézményeket óvodától az egyetemig *(szimbolikus érték)*.

Ezek a tényezők mind egymással, mind a kisebbségi oktatási tér szereplőinek (így a kisebbségek politikai elitjének, a többségi államnak, az anyaországnak, az európai és globális oktatási szervezeteknek) a kisebbségekkel kapcsolatos szándékaival és politikájával szorosan összefüggnek.

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, valamint a Márton Áron Kutatói Szakkollégium támogatásával készült.

1 Kisebbségi helyzetben csakúgy, mint többségiben az oktatás célja elsősorban a tudásátadás. Ezt nem helyettesíti, csupán kiegészíti a szimbolikus értékátadás, az identitáserősítés célja.

2 Készült Csernicskó *(2010:12)* definíciója alapján, amely szerint egy kisebbségi közösség megmaradását, nyelvének megőrzését alapvetően az alábbi négy tényező határozza meg: beszélők, akik fenntartják a nyelvet (demográfiai faktor); helyzetek, színterek, ahol a nyelvet gyakorlati célokra használni lehet (hasznossági tényező); jogok, amelyek biztosítják a nyelv használatának lehetőségét (politikai feltétel); a beszélők azon szándéka, hogy akarják is használni a nyelvet (szimbolikus érték).

Bár számos tanulmány, összefoglaló mű, kötet született már a határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogai témakörben *(pl. Kontra & Hattyár 2002; Nádor & Szarka 2003; Benő & Szilágyi 2006)*, eddig kevesebb figyelem jutott a kisebbségi felsőoktatás nyelvi jogi kereteinek és nyelvi jogi gyakorlatának tanulmányozására. Tanulmányomban ezért a Magyarországgal szomszédos országokban működő magyar nyelvű kisebbségi felsőoktatás nyelvi helyzetét mutatom be, számba véve azokat a nyelvi jogokat és nyelvpolitikai törekvéseket (tehát a harmadik pontban megjelölt politikai feltételt), amelyek országonként meghatározzák a kisebbségi felsőoktatás működését, illetve azok kibontakozásának gyakorlatát. Ennek érdekében röviden ismertetem a nyelvi jogok fogalmát (1), a nyelvi jogok közül tanulmányomban célzott figyelmet szentelek az anyanyelvi (felső)oktatáshoz való nyelvi emberi jog bemutatásának (2), illetve annak, hogyan viszonyul ehhez a Magyarországgal szomszédos államok többsége az elmélet és a mindennapi gyakorlat szintjén (3).

A nyelvi jogok fogalma

A felvilágosodás korában jelent meg először annak a gondolata, hogy léteznek olyan jogok, amelyek minden embert pusztán emberi mivoltukból kifolyólag megilletnek, vallástól, bőrszíntől, vagyoni helyzettől függetlenül. Az emberek eredendő egyenlőségének eszméje alapján az ENSZ által kiadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1948)[3] deklarálja, hogy mindenkinek joga van, többek között, saját gondolatához, saját lelkiismeretéhez, saját vallásához, saját véleményéhez és azok megváltoztatásához, illetve mindezek kifejezéséhez, valamint az oktatáshoz.[4]

Mivel a nyilatkozatban felsorolt emberi jogok mindegyikének megvalósító, kifejező eszköze a nyelv, egyáltalán nem mellékes annak a kérdése, hogy milyen nyelven van joga az egyes embernek ezen jogokkal élni. A vonatkozó nemzetközi dokumentumok gyakran megfeledkeznek a nyelvi kérdések tisztázásáról *(Andrássy 1998:88*; *Kontra 2004:103)*, így például az oktatás joga emberi jog, de arról nincs szó, hogy ez az anyanyelvű oktatáshoz való jogot vagy valamely más nyelvű oktatáshoz való jogot jelenti.

Bár egyre több nemzetközi szervezet kötelezte el magát a nyelvi emberi jogok[5] elismeréséért folytatott harc mellett, azonban a megjelenő dokumentumok bonyolult és körülményes fogalmazással nehezítik a jogok alkalmazását *(Skutnabb-Kangas 1998:73–74, 2008:109; Andrássy 2006:13)*. A szabad nyelvválasztás kérdésére például nem érvényes a többi emberi jogi meghatározás „mindenkinek joga van" kezdetű univerzális formulája, s ez a jog részleges formában jelenik csak meg. A nyelvi jogokra vonatkozó dokumentumok (mint például a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi*

3 http://hu.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/preamble.html

4 Az emberi jogok kialakulásáról és részletesebb osztályozásáról lásd pl.: Szépe *(2001:52–71)*.

5 A nyelvi jogok azon része, amelyek alapvetően szükségesek a méltóságteljes élethez, s éppen ezért mindenkit megilletnek emberi mivoltából kifolyólag *(Skutnabb-Kangas 2008:108)*.

Egyezségokmányának [1966] *27. cikke*)[6] csupán emberek egy bizonyos csoportjának, etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek tagjainak garantálják ezt a jogot. A nyelvi jogok így, a többi emberi joggal ellentétesen *részleges jogok*. A többség számára általában a hivatalos nyelv intézménye teremti meg a saját nyelv használatához való jogot. Ugyanakkor, mivel csak a kisebbség esetében fogalmazódik meg ez a jog külön jogszabályban, explicit formában, ezért ez gyakran azt a látszatot kelti, hogy nyelvi jogokkal csak a kisebbséghez tartozó személyek rendelkeznek. Holott nyilvánvaló, hogy nem a kisebbségekhez tartozó személyeknek vannak nyelvi előjogai, privilégiumai, hanem a többségnek – hiszen ők tulajdonképpen szabályozás nélkül bárhol és bármikor használhatják anyanyelvüket *(Andrássy 2006:18)*.

Az anyanyelvű (felső)oktatáshoz való nyelvi emberi jog

A nyelvi jogok közül központi témának számít az anyanyelvű oktatáshoz való jog. Az anyanyelvű oktatáshoz való jog követelésének alapja az az antropológiai elv, miszerint a nyelv megismerő (kognitív) funkciója (a kommunikatív funkcióval együtt) a legfontosabb az emberi nem fennmaradása és fejlődése szempontjából. Ez a kognitív funkció dönti el, hogy a kisgyermek milyen világot épít ki maga körül, hogyan látja azt, hogyan tud róla beszélni. Eszerint az elv szerint: a gyermek számára az optimális az, ha a világot családjának nyelvén ismeri meg, az iskolát azon a nyelven kezdi el és folytatja mindaddig, amíg a gazdasági/politikai viszonyok lehetővé teszik: lehetőleg az iskolázás befejezéséig.[7]

A vernakuláris elv azonban nem kizáró jellegű, csak épp az első, otthoni, családi anyanyelv fontosságát emeli ki a később szükséges környezeti nyelvek tanulásával szemben, s főleg azzal szemben, hogy ezek a nyelvek legyenek az oktatás médiumai *(Szépe 2003:11)*.

Szakértők véleménye szerint az egyének nyelvi emberi jogait az anyanyelvre és az államnyelvre vonatkozóan az 1. tábla szerinti módon kellene biztosítani.

Különösen a kilencvenes évektől kezdődően egyre több, a kisebbségi oktatás szempontjából létfontosságú nemzetközi egyezmény, nyilatkozat, ajánlás, államközi megállapodás látott napvilágot,[8] amelyek pozitívuma, hogy nagy részük a negatív diszkriminációellenes jogtól (ahol a jog tulajdonképpen az állam visszaélései ellen védett) már elmozdult a pozitív jogokat garantáló irány felé (ahol az államnak feladata, hogy a jogokat, s azok érvényesítéséhez a kedvező feltételeket biztosítsa). A nemzetközi jog eljutott oda, hogy a kisebbségeket ne az adott államot veszélyeztető, destabilizáló tényezőként tekintse. Több dokumentumban is megfogalmazódik,

6 „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják." Forrás: http://www.hhrf.org/hhrf/index.php?oldal=193

7 Lásd pl. az UNESCO által kiadott *The use of the vernacular languages in education (1953)* c. dokumentumot. Angol nyelven itt olvasható: http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000028/002897eb.pdf

8 A nemzetközi jogi környezet részletes ismertetésére lásd pl.: Halász *(2001);* Szabómihály *(2005);* Vizi *(2003)*.

hogy az emberi jogok (ezen belül a kisebbséghez tartózó egyének jogai) tiszteletben tartása a biztonságot és a stabilitást erősíti *(Szabómihály 2005:208, 222)*. Ezek a jogok azonban továbbra is elsősorban politikai nyilatkozatok, ajánlások formájában, azaz ún. puha jogokként jelennek meg. A szerződések, egyezmények száma jóval kevesebb. A jelenleg létező nyelvi jogi dokumentumok betartása nem kötelező, megszegésük nem szankcionálható, a többségi államok mozgástere viszonylag nagy.

1. táblázat: Egy lehetséges nyelvi emberi jogi nyilatkozat alapjai

Az anyanyelvre vonatkozóan	Mindenki	(1) szabadon azonosulhat egy vagy több anyanyelvével, amit másokkal is el kell fogadtatni és tiszteletben kell tartatni; (2) tökéletes, szóbeli és írásbeli nyelvtudásra tehet szert egy vagy több anyanyelvén (ami feltételezi a kisebbségek anyanyelven folyó oktatását); (3) a legtöbb hivatalos szituációban (beleértve az iskolát is) használhatja anyanyelvét.
Az államnyelvre vonatkozóan		akinek anyanyelve nem hivatalos nyelv abban az országban, ahol él, kétnyelvűvé (illetve, ha két anyanyelve van, háromnyelvűvé) válhat az anyanyelvén és az (egyik) hivatalos nyelven (saját választása szerint).
A nyelvek közötti viszonyra vonatkozóan		Az anyanyelv megváltoztatása önkéntes és nem kényszerített.

Forrás: *Skutnabb-Kangas 1997:76; Phillipson & Skutnabb-Kangas 1997:27* alapján.

Napjainkban az anyanyelvű oktatáshoz való jog a legkedvezőbb formában az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosának a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló *Hágai ajánlásaiban* (1996)[9] illetve az UNESCO *Education in a multilingual world* (2003)[10] című irányelveiben található meg. Ez a két dokumentum feltétlenül ajánlja a lehető legtovább tartó anyanyelvű oktatás biztosítását, amely magában foglalja az anyanyelvű felsőoktatás lehetőségét is. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyik dokumentum sem ajánlja a kizárólagos anyanyelvű oktatást.

Az EBESZ kisebbségi főbiztosának a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló *Hágai ajánlásai* (1996) szerint például:

1) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitás megőrzési joga teljes egészében csak úgy valósulhat meg, ha az oktatási folyamat során anyanyelvüket kellő mértékben elsajátíthatják.
2) Ugyanakkor a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek felelőssége integrálódni a szélesebb társadalmi közösségbe a hivatalos nyelv kellő mértékű elsajátítása által.

Az *Education in a multilingual world (UNESCO 2003)* című dokumentumban azt találjuk, hogy az UNESCO támogatja a két és/vagy többnyelvű oktatást az oktatás minden szintjén az alábbiak szerint:

9 http://www.osce.org/hu/hcnm/32186
10 http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf

1) A négy nyelvi készség[11] kialakulását elsősorban az anyanyelven, azután (ha az anyanyelv eltér a nemzeti vagy hivatalos nyelvtől, akkor) az ország hivatalos vagy nemzeti nyelvén, továbbá egy idegen nyelven.
2) A második nyelv korai megismerését az anyanyelvhez adódóan.
3) A második nyelv tannyelvként való bevezetésének folyamatosságát, de csak akkortól, ha a diákok már kielégítően ismerik azt a nyelvet.
4) Az anyanyelven való oktatás jogának érvényesítését.
5) Nem csak az anyanyelv oktatását és az azon való oktatást, hanem a hivatalos vagy nemzeti nyelvek és globális nyelvek tantárgyként és tannyelvként való oktatását, azért hogy a kisebbségek lehetőséget kaphassanak a szélesebb társadalmi kontextusokban való részvételre, együttműködésre.

Összefoglalva tehát a kisebbségek oktatása kapcsán három fontos nyelvi jogot szükséges megkülönböztetnünk: az anyanyelv használatának jogát (1), az állam hivatalos nyelve elsajátításának jogát (2), valamint egy idegen nyelv szabad választásának és tanulásának jogát (3).

A nemzeti kisebbségek, főleg és leginkább az első értelemben használják a „nyelvi jogok" kifejezést. Gyakran meg is feledkeznek arról, hogy ugyanolyan fontos nyelvi joga a kisebbségnek az államnyelv és egy idegen nyelv megtanulása (L2), mint az anyanyelven (L1) való tanulás.[12] Fontos ugyanakkor ebben a kérdésben a fogalmakat tisztázni. Az államnyelv és egy idegen nyelv megtanulásnak joga egyúttal azt is jelenti, hogy a kisebbségeknek arra is joguk van, hogy megfelelő körülmények álljanak a rendelkezésükre, az államnyelv második nyelvként való elsajátítására. „Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1 tanulókétól eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók" *(Kontra & Szilágyi 2002:7–9)*. Az ilyen nyelvpedagógiai elvek figyelembevétele egyáltalán nem mellékes szempont, különösen akkor, ha (a nemzetközi jogi szabályozásnak megfelelően, pl. *UNESCO 2003 2. pont*) *hozzáadó (additív) többnyelvűség* kialakításán munkálkodunk, ahol a nyelveket a beszélő egymás mellé és nem egymás helyett sajátítja el (az utóbbi a *felcserélő, szubtraktív kétnyelvűség*).

A Kárpát-medencei magyar kisebbség sajátos helyzetében, illetve a Magyarországgal szomszédos államok nyelvpolitikai törekvései figyelembevételével különösen fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a fentiekben meghatározott nyelvi jogok csak az – anyanyelv domináns – hozzáadó háromnyelvű oktatási modellben[13] válhatnak gyakorlattá. Kontra *(2004:110)* szerint mind a többség, mind a kisebbség kategorikusan, *vagy-vagy*-ban gondolkodik a két- vagy háromnyelvűségről és egy rosszul

11 *A négy fő nyelvi készség:* olvasott szöveg értése, hallott szöveg értése, íráskészség és beszédkészség.

12 A nyelvtanítással/nyelvtanulással foglalkozó szakirodalom L2-ként utal a második vagy idegen nyelvre, amelyet a beszélő az elsőként elsajátított nyelv, anyanyelv (L1) után sajátít el, tanul meg.

13 Beregszászi *(2002:369)* megfogalmazásában ez egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén nyugszik, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv megfelelő szintű ismerete.

definiált kétnyelvűség fogalmat használ *(Kontra 2010:29)*. A többségiek rendszerint a felcserélő (szubtraktív) és aszimmetrikus kétnyelvűséget támogatják (ahol a kétnyelvűség átmeneti állapot L1 és L2 nyelvbeli egynyelvűség között), a kisebbségek pedig történelmi tapasztalatok miatt szintén csak ezt a típusát ismerik a kétnyelvűségnek *(Kontra 2005:20)*. Ezek a megközelítések nem vesznek tudomást a kétnyelvűség additív, hozzáadó típusáról.

Azok a magyar nyelven oktató Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények, amelyek a rendszerváltást követően a határon túli magyar közösségek társadalmi céljainak megvalósítása érdekében (s legfőképp az identitás erősítése végett) szerveződtek, küldetésként vállalták fel az anyanyelvű oktatás ügyét. Ezek az intézmények mára az útkeresés egy újabb szakaszába érkeztek. Nemcsak a felsőoktatással szemben támasztott új típusú elvárások, a munkaerőpiac (nyelvi) elvárásainak hangsúlyozottabbá válása miatt *(Csete, Papp & SeténYi 2010:149–150)*, de a nyelvi jogok gyakorlatba ültetése miatt is fontos a többnyelvűséget eredményező tannyelvpolitikák számbavétele a kisebbségi magyar egyetemeken, főiskolákon. Egy vajdasági magyar fiatalok karrierútjait feltérképező kutatás *(Gábrityné 2007)* bizonyította, hogy a magyar fiatalok tipikus karrierútjainak alakulása egyértelműen kapcsolatba hozható a fiatalok jellegzetes nyelvtudás-típusaival. A *sikeres karrier* ez alapján feltételezi az anyanyelv kitűnő (jeles), az államnyelv szintén kitűnő (jeles) ismeretét, majd további egy idegen nyelv közép vagy felsőfokú, és a második idegen nyelv „jó" ismeretét. Az anyanyelvüket jól, az államnyelvet elégségesen és egy idegen nyelvet középfokon ismerő vajdasági fiatalok *középszerű karriert* futnak be. *Sikertelen szakmai előrehaladás* nehezíti azon fiatalok helyzetét, akik keverik a két állandó használatban levő (magyar és szerb) nyelvet, és csak gyengén beszélnek valamely idegen nyelvet.

Annál is inkább fontos a többnyelvűség ösztönzése az oktatásban, valamint az anyanyelvű oktatás mellett, a másik két nyelvi jog gyakorlatba ültetése, mivel az eddigi oktatási gyakorlatok következtében alacsony szintű nyelvtudásról számolhatunk be a Kárpát-medencei magyar kisebbségek idegen nyelvi és államnyelvi kompetenciái terén.

A 2. táblázat jól szemlélteti, hogy egy Kárpát-medencei kutatás (Kárpát Panel 2007) során, amikor az adatközlők jellemezték államnyelvtudásukat egy 1–6-ig terjedő skálán[14] a legjobb eredményeket produkáló felvidéki magyarok körében is csak 4,36 lett az államnyelvtudás átlaga. A legalacsonyabb államnyelvtudás a kilencvenes években függetlenedett állam, Ukrajna kötelékében élő kárpátaljai magyarság körében volt jellemző (az ukrán nyelvtudás átlaga 3,4). A függetlenség előtti szovjet nyelvpolitika, illetve az orosz kisebbség máig domináns jelenléte miatt, azonban ebben az országban az ukrán mellett, az orosz nyelvi kompetenciákat is érdemes megvizsgálnunk, különösen a különböző korcsoportok[15] összefüggésében, hiszen

14 Ahol 6: anyanyelvi szinten beszél; 5: jól beszél; 4: kisebb hibákkal beszél; 3: nehezen beszél; 2: nem beszél, csak ért; 1: sehogy.

15 A korcsoport-határokat kvartilisek alapján állapítottuk meg. Köszönet Papp Z. Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatbázist.

a 32 évesnél idősebb korcsoportok körében az orosz nyelvtudás erősebb, mint az ukrán. Ezeknek a generációknak az ukrán nyelvtudása is jobb, mint a legfiatalabb korosztálynak (18–31 évesek), akik oroszul már nehezen beszélnek, de ukránul sem sokkal jobban. Az orosz és ukrán nyelv rokonsága miatt az idősebb generációnak a már meglévő orosz nyelvtudás mellé könnyebb volt az ukrán nyelvet is elsajátítani, míg a kárpátaljai magyarság felnőtt lakosságának legfiatalabb generációja, azaz a felsőoktatás célcsoportja egyik „államnyelvet" sem beszéli megfelelő szinten.

Ha korcsoportok szerinti bontásban nézzük meg a többi régiót, ott is azt kell látnunk, hogy a legfiatalabb generáció mindegyik régióban gyengébben beszéli az adott államnyelvet a tőle idősebb (közép-) korcsoportokhoz képest. Ugyanakkor mindegyik régióban a legidősebb korosztály a fiatalokhoz képest is gyengébben beszéli az államnyelvet.[16]

2. táblázat: Kárpát-medencei magyarok államnyelvtudása korcsoportok szerint

Korcsoport	Kárpátalja (ukrán)	Kárpátalja (orosz)	Felvidék (szlovák)	Erdély (román)	Vajdaság (szerb)
18–31	3,38	2,91	4,39	4,31	4,20
32–45	3,82	4,06	4,51	4,36	4,40
46–59	3,49	4,17	4,43	4,41	4,47
60+	2,89	3,53	4,15	3,87	4,18
Átlag	3,40	3,67	4,36	4,20	4,31
Szignifikancia szint	0,01	0,00	0,05	0,00	0,155

Forrás: A *Kárpát Panel* adatai alapján.

3. táblázat: Kárpát-medencei magyarok angolnyelv tudása korcsoportok szerint

Korcsoport	Kárpátalja	Felvidék	Erdély	Vajdaság
18–31	1,60	2,58	2,61	2,49
32–45	1,42	1,86	1,78	1,59
46–59	1,11	1,51	1,50	1,52
60+	1,05	1,20	1,13	1,23
Átlag	1,30	1,80	1,66	1,71
Szignifikancia szint	0,00	0,00	0,00	0,00

Forrás: A *Kárpát Panel* adatai alapján.

A 3. táblázatban a már említett kutatás adatai alapján azt próbáltuk meg szemléltetni, hogy milyen nyelvi kompetenciákkal rendelkeznek a környező országok magyar közösségei az egyik legelterjedtebb idegen nyelv, az angolt illetően. Manapság már egyáltalán nem lepődünk meg azon, ha egy felsőoktatási intézmény a nemzeti nyelven folyó oktatás mellett angol nyelvű képzést is indít, különösen azért sem,

16 A korcsoportok közötti különbségek statisztikai értelemben csak a vajdasági magyarok esetében nem szignifikánsak.

mert az egységes európai felsőoktatási tér, az átjárható felsőoktatás, a mobilitás megvalósításához mindenképpen szükséges egy közös nyelv, amelyen a kurzuskínálatok kialakíthatóak. De vajon a Kárpát-medencei magyar fiatalok tudnak-e élni az ezzel járó lehetőségekkel, nyelvileg felkészültek-e arra, hogy idegen nyelven vegyenek részt órákon, hogy egy külföldi részképzés során ezen a nyelven éljék meg az egyetemi mindennapjaikat?

A 3. táblázatból látható, hogy bár a legfiatalabb korosztály rendelkezik a legmagasabb kompetenciákkal az angol nyelvet illetően, ugyanakkor a teljes skálára levetítve a legjobbnak számító erdélyi eredmények is csak a 3-as (nehezen beszél) szintet látszanak megközelíteni. A kárpátaljai magyar fiatalok eredményei ebben az esetben is szembetűnően elmaradnak a másik három régió fiataljainak nyelvtudásától.

Bár az ismertetett kutatás nem kifejezetten a kisebbségi magyar egyetemi hallgatók célcsoportjának nyelvi kompetenciáit volt hivatott feltérképezni, de nyilvánvalóan jelzésértékű lehet abban a tekintetben, hogy a 18–31 éves korosztály tagjai csak ritkán beszélik jól az ország államnyelvét, idegen nyelveken pedig kifejezetten nehezen kommunikálnak. Akár egyenesen a munkaerőpiacra, akár a felsőoktatásba lépnek be az adott korosztály tagjai, alacsony nyelvtudásuk mindenképpen akadályozó tényezőként merül fel a szélesebb társadalmi integráció során.

A szomszédos országok magyar közösségeinek alacsony nyelvi kompetenciáit alacsony nyelvi potenciáljuk csak súlyosbítja: még abban az esetben sem tanulnának a magyarok nyelveket, ha minden lehetséges feltétel (idő, képesség, pénz stb.) adott volna rá *(Papp & Veres 2007)*.

Tanulmányunk témája, a kisebbségek nyelvi jogai felől megközelítve az adatokat, sajnos azt kell látnunk, hogy a Kárpát-medencei magyarság nem tudja érvényre juttatni az anyanyelv, államnyelv és egy idegen nyelv megtanulása terén neki járó elidegeníthetetlen nyelvi jogait, különösen az utóbbi két nyelv esetében. Az adatközlők sem az államnyelv, sem pedig egy idegen nyelv tekintetében nem rendelkeznek azzal a nyelvi szinttel, amely lehetővé tenné számukra a tanulást az anyanyelvtől eltérő tannyelven (kognitív tanulási készség, CALP).[17] Nem véletlen tehát, hogy viszonylag nagy népszerűségnek örvendenek a határon túli magyar tannyelvű egyetemek a továbbtanuló magyar diákok körében. Ugyanakkor az egynyelvű életutak tovább erősítése az egynyelvű felsőoktatással semmiképpen sem jelent megfelelő hosszú távú megoldást a felvázolt problémákra.[18] A határon túli magyarság anyanyelvű oktatásának ügye azonban olyannyira részévé vált a magyar nemzetpolitika kormányokon átívelő, sokszor ellentmondásos forgatagának *(Kozma 2005:7; Papp*

17 Lásd bővebben: Cummins *(2008)* szerint egy nyelvben elért ismereti szintek között két lépcsőt különíthetünk el, az *alapvető személyközi kommunikációs készségek* (Basic interpersonal communication skills, BICS) és a *kognitív tanulási készségek* (Cognitive academic learning proficiency, CALP) csoportját. Cummins úgy véli a tanulás csak akkor lehetséges egy bizonyos tannyelven, ha a diákok már a kognitív tanulási készségek (CALP) birtokában vannak az adott nyelven.

18 A nyelvi alapú iskolai életutak részletesebb elemzéséről lásd Márton János, illetve Papp Z. Attila jelen lapszámban közölt írásait. [Szerk. megj.]

2008:384), hogy a kisebbségi oktatást érintő döntéseknél gyakran nem veszik figyelembe a fentiekhez hasonló szakmai érvelést *(Ferenc 2010:57)*.

Kisebbségi nyelvi jogok Magyarország szomszédos országaiban

Napjainkban az Európai Unió és az Európai Tanács is részt vállal a többnyelvűség fenntartásában, az idegen nyelvek elsajátításának ösztönzésében. Ennek részeként a 47 tagállammal rendelkező ET Nyelvpolitikai Osztálya[19] 1992-ben fogadta el *a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját* [a továbbiakban Karta].[20]

A Kartát aláíró tagállamok vállalják, hogy a területükön beszélt, és egyre inkább már csak a családi életbe visszaszoruló kisebbségi nyelveknek teret biztosítanak az oktatásban, a médiában és az államigazgatásban. A Karta figyelembe veszi, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek magánéleti és közéleti gyakorlásának joga elidegeníthetetlen emberi jog. Emellett, ahogyan a többi ide vonatkozó nemzetközi dokumentum teszi, a Karta is hangsúlyozza a kulturális kölcsönhatás és a többnyelvűség értékeit, és tekintettel van arra, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek védelme és támogatása nem történhet a hivatalos nyelvek és azok megtanulásának szükségessége hátrányára.

Jelzésértékű, hogy a Karta a felsőoktatásra vonatkozóan is tartalmaz ajánlásokat.

A Kartához 1992. november 5-e óta lehet csatlakozni. Jelenleg huszonnégy ország[21] ratifikálta (további kilencnél folyamatban van), amely országok között megtalálhatjuk Magyarországot és az összes környező államot, ahol magyar kisebbség él (4. táblázat). Mindez jó lehetőséget biztosít arra, hogy a nyelvi Kartához kapcsolódó, országonként egyforma minta alapján elkészített, összehasonlítható dokumentumok[22] elemzése által egy viszonylag egységes Kárpát-medencei képet kapjunk a kisebbségi nyelven megvalósuló felsőoktatásról.

A csatlakozó államok a Karta ratifikálásával kifejezhetik elkötelezettségüket a regionális és kisebbségi nyelvek megőrzésének ügye iránt, az „elkötelezettség" hátterében ugyanakkor egyfajta nemzetközi nyomás is érezhető: a kisebbségi jogokat biztosító dokumentumok rendszerint az országok Európa tanácsi vagy európai uniós belépése feltételeként jelennek meg *(Szabómihály 2006:315; Marácz 2011:35; Vogl 2009:26)*.

19 http://www.coe.int/t/dg4/linguistic

20 A hivatalos magyar fordításban a *Karta* írásmód szerepel, a tanulmányban ezt az írásmódot követjük. Mivel azonban a Magyar helyesírási szótár szerint a *Charta* alak használandó, vannak szerzők, akik ezt a gyakorlatot követik, így előfordulhat, hogy amikor más szerzők munkájából való szöveghű idézés történik a tanulmányban a *Charta* alak is megjelenik.

21 Örményország, Ausztria, Horvátország, Ciprus, a Cseh Köztársaság, Dánia, Finnország, Németország, Magyarország, Liechtenstein, Luxemburg, Montenegró, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Ukrajna és az Egyesült Királyság.

22 A Miniszteri Bizottság a Karta 15. cikkének (1) bekezdésével összhangban elfogadott egy vezérfonalat, amely segítséget nyújt abban, hogy milyen szempontok mentén kell az országoknak beszámolniuk a Karta aláírásával vállalt kötelezettségeik betartásáról az ún. időszaki országos jelentésekben.

4. táblázat: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájához való csatlakozás lépései Magyarországon és a környező országokban

	Aláírás	Ratifikálás	Hatálybalépés	Országjelentés I.	Országjelentés II.	Országjelentés III.	Országjelentés IV.
Szlovákia	2001	2001	2002	2003	2008	2011	–
Ukrajna	1996	2003	2006	2007	2011	–	–
Románia	1995	2007	2008	2010	–	–	–
Szerbia	2005	2005	2006	2007	2010	–	–
Magyarország	1992	1995	1998	1999	2002	2005	2009

Forrás: Összeállítva az időközi országos jelentések alapján, amelyek az ET Nyelvpolitikai Osztályának hivatalos honlapján érhetőek el: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp

A 4. táblázatból jól látszik, hogy Magyarország, Románia és Ukrajna az elsők között írták alá a kisebbségi nyelveket védő dokumentumot, azonban Ukrajnában és Romániában több mint 10 évbe került, mire hatályba is lépett a törvény. Mindez azzal lehet összefüggésben, hogy az államok bár a már említett instrumentális motiváció miatt a deklarációk szintjén elkötelezettek ugyan az európai folyamatok felé, ugyanakkor a belső jogrendeknek a Kartához való igazítása nehézkesen halad, ellentmondásokkal küszködik. Mindeközben a szomszédos államok nemzetépítésük egy fontos szakaszát élik meg, amelyben az államnyelv fontos szimbólumként szerepel. Ezért a környező országok nemzet és nyelvpolitikájának első számú feladata a nemzeti nyelv védelme, megerősítése, ami ellentétes irányba hat a Kartában foglalt jogok érvényesítésével *(Csernicskó & Ferenc 2010:339; Vogl 2009:52–53)*.

Ezt érhetjük tetten abban a hosszas alkufolyamatban, ami Szlovákiában zajlott a Karta 2001. évi ratifikációját megelőzően *(Vogl 2009:17–21)*, illetve abban a tényben, hogy a ratifikációt csak az alábbi kiegészítéssel fogadták el: „A Szlovák Köztársaság kinyilvánítja, hogy az elfogadott chartát a Szlovák Köztársaság alkotmányával és azokkal a vonatkozó nemzetközi megállapodásokkal összhangban fogja alkalmazni, melyek biztosítják az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét származásukra, fajukra, vallásukra vagy nemzetiségükre való tekintet nélkül, az európai nyelvi örökség támogatásának és az államnyelv sérelme nélküli használat érdekében". A Karta Szlovákia által ratifikált változatát Szarka *(2003:23)* idézi.

Románia tekintetében Horváth *(2009:8)* jegyzi meg, hogy az 1996-tól napjainkig terjedő időszakban a kisebbségek nyelvi jogainak kiterjesztésére irányuló folyamattal párhuzamosan a hivatalos nyelv államnyelvként való megőrzése és megerősítése is zajlik, s bár bizonyos jogi megkötések mellett egyes kisebbségi nyelvek kaphatnak korlátozott hivatalos státuszt, de valójában a román és a különböző kisebbségi nyelvek közötti formális asszimetria továbbra is fennmarad.

Szintén a kisebbségek nyelvi jogaival szembeni törekvésekre utalnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának Ukrajna által 1999-ben, illetve 2003-ban ratifikált változatai közötti különbségek. Míg az Alkotmánybíróság által hatályon kívül helyezett 1999-es törvényben az oktatás valamennyi szintjén a lehető

legkedvezőbb bekezdések alkalmazását vállalta az ország (biztosítva, hogy a kisebbség nyelve tannyelv lehessen), 2003-ban már csak azt a lehetőséget biztosítja, hogy tantárgyként legyen tanulható a kisebbségi közösségek nyelve *(Csernicskó & Ferenc 2010:339)*.

Mindez akár érthetővé is válhat, ha egy pillanat erejéig a kisebbségi perspektívát a többségi központ nézőpontjára cseréljük. Az 5. táblázatban láthatjuk, hogy Magyarország kivételével, a környező országok etnikai összetétele korántsem mondható homogénnek: a kisebbségekhez tartozó állampolgárok aránya minden szomszédos országban 10 százalék fölött van, de van ahol a 20 százalékot is meghaladja. Ukrajnában például a lakosság 22,2 százaléka vallja magát nem az ukrán etnikumhoz tartozónak, ebből pedig 17,3 százalék deklaráltan orosz nemzetiségű. Amennyiben anyanyelv tekintetében vizsgáljuk ugyanezt, látnunk kell, hogy az arányok még inkább eltolódnak, hiszen számos olyan állampolgára van Ukrajnának (a lakosság 29,59 százaléka), akik bár nemzeti identitásuk alapján ukránnak, anyanyelvük szerint azonban orosznak vallják magukat *(Csernicskó & Ferenc 2010:330–331)*.

5. táblázat: Az államalkotó nemzetiségek Magyarországon és a környező országokban

	Többségi nemzet (%)	Összes kisebbség (%)	Ebből a legnagyobb kisebbség (%)	Magyar kisebbség (%)
Szlovákia (2001)	85,8	14,2	9,7 Magyar	9,7
Ukrajna (2001)	77,8	22,2	17,3 Orosz	0,3
Románia (2002)	89,5	10,5	6,6 Magyar	6,6
Szerbia (2002)	82,7	17,1	3,9 Magyar	3,9
Magyarország (2001)	97,5	2,5	1,9 Roma	–

Forrás: Számítások a népszámlálási adatok alapján (a népszámlálás éve zárójelben).

A többség és a kisebbségek aránya, illetve ezen belül a legnagyobb kisebbség aránya egyáltalán nem elhanyagolható tény egy ország kisebbségekkel szembeni nyelv- és oktatáspolitikájának kialakításában *(Marácz 2011:33)*, hiszen az egyfajta alkupozíciót biztosít a közösségnek. Azok az országok, ahol viszonylag magasabb a kisebbségek, illetve a legnagyobb kisebbség aránya, sokkal inkább visszafogottabb nyelvi jogokat vállaltak a Karta kínálatából is.

A Karta monitoring rendszere lehetőséget biztosít az Európa Tanács számára, hogy betekinthessenek az adott államok jogérvényesítésébe, értékelhessék azt, s ha szükséges ajánlások formájában javítsák a jogalkotás és gyakorlat hatékonyságát. Az országok időszaki jelentései, a Szakértő Bizottság elemzései és a Miniszteri Bizottság ajánlásai nyilvánosak, s tulajdonképpen ezek a dokumentumok az ET egyetlen szankcionálási lehetőségei az országokkal szemben.[23]

23 A Kartával szemben megfogalmazott egyik leggyakoribb aggály épp ehhez a szankcionálási módhoz kapcsolódik, ugyanis minden állam maga dönti el, hogy milyen módon reagál a Miniszteri Bizottság ajánlásaira. Az ügy nyilvánosságra kerülésén kívül, a nem teljesítés nem szankcionálható *(Kovács 2010; Vogl 2009:52, idézi: Szalayné Sándor E. 2003:133–134, 141)*. A helyzet javítására már több javaslatot megfogal-

Munkámban a monitoring rendszer dokumentumai alapján (elsősorban az országok ratifikációs dokumentumai és az időszaki jelentések felhasználásával) tanulmányoztam, hogy a magyar tannyelvű felsőoktatás számára a Karta mint jogforrás milyen lehetőségeket biztosít, s hogy az adott országok miként alkalmazzák ezen a téren vállalt kötelezettségeiket.

Ha megvizsgáljuk, hogy Magyarország és a környező országok milyen nyelvekre terjesztették ki a Karta védelmét (6. táblázat), láthatjuk, hogy egyes kisebbségi vagy regionális nyelvek eltérő helyzetben vannak országonként. Jól látszik például, hogy egyes nyelvek (magyar, szlovák, német, horvát, bolgár) érintettek több államban is, míg vannak nyelvek, amelyek csupán egy államban védettek, annak ellenére, hogy az adott kisebbségi nyelvet más országok állampolgárai is beszélik, csak épp nem terjesztették ki rájuk a Karta védelmét. Mindez akár a szomszédos országok közötti viszony kiéleződéséhez is vezethet. Egy, az ukrán-magyar viszony feszültté válásáról készített tudósításban *(Dunda 2012)* egy ukrán újságíró véleményét is ismertetik, aki szerint például Ukrajna belügyeibe való beavatkozásként tekinthetünk arra, hogy Magyarország nemzetiségként ismeri el a ruszinságot (ismerve a tényt, hogy Ukrajna tagadja létüket). S habár Magyarország nem helyezte a Karta védelme alá a ruszin nyelvet, de megtette ezt Szlovákia, Románia és Szerbia is, aminek a fentiek ismeretében akár komoly következményei is lehetnek a jószomszédi viszonyra.

Azt, hogy a Karta hatálya alá vont nyelvek tekintetében az államok milyen kötelezettségeket vállalnak az érintett országok maguk dönthetik el. Ennek tudatában árulkodó lehet az egyes nyelvek oktatása kapcsán vállalt feladatok megvizsgálása.

A Karta III. részének 8. fejezete rendelkezik az oktatást illetően. Ahogyan a többi rész, ez a fejezet is à *la carte* rendszerben (azaz választhatóan) sorol fel konkrét fokozatokat a kisebbségi nyelvek oktatásban való használatát illetően.

Az államok az alábbi kötelezettségek közül választhatnak (a felsőoktatásra vonatkozóan):

i. elérhetővé teszik az egyetemi és más felsőoktatási képzést az érintett regionális és kisebbségi nyelveken, vagy

ii. megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák, vagy

iii. amennyiben az állam szerepe a felsőoktatási intézményekkel fenntartott kapcsolatrendszerben nem teszi lehetővé az (i) és (ii) bekezdések alkalmazását, úgy bátorítják és/vagy engedélyezik a regionális és kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást vagy egyéb felsőoktatási intézményben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák.

maztak, amelyek értelmében a Kartát az uniós joganyag részévé kellene tenni *(Vogl 2009:52, idézi: Tabajdi é. n.),* vagy az EU mint (a Lisszaboni Szerződés értelmében) jogalany, maga is ratifikálhatná a Kartát, s felvállalhatná a komolyabb szankcionálási feladatok teljesítését legalábbis a tagállamok körében *(Marácz 2011:48).*

6. táblázat: A Karta hatálya alá eső nyelvek Magyarországon és a környező országokban

	HU (6)	SLO (9)	UA (13)	RO (10+10)*	SRB (10)
Magyar	–	X	X	X	X
Szlovák	X	–	X	X	X
Német	X	X	X	X	
Horvát	X	X		X	X
Bolgár		X	X	X	X
Román	X		X	–	X
Ukrán		X	–	X	X
Lengyel		X	X	x	
Roma		X		x	X
Ruszin		X		x	X
Szerb	X			X	–
Görög			X	x	
Albán				x	X
Cseh		X		X	
Orosz			X	X	
Zsidó, jiddis			X	x	
Belorusz			X		
Moldáv			X		
Gagaúz			X		
Krími tatár			X		
Örmény				x	
Olasz				x	
Macedón				x	
Tatár				x	
Török				X	
Bosnyák					X
Szlovén	X				

* Romániában a Karta hatálya alá 20 nyelv esik, azonban nem ugyanolyan szintű védelmet biztosít minden nyelv számára. A kevesebb beszélővel rendelkező 10 kisebb nyelvre (a táblázatban x) csak a Karta II. részében megfogalmazott általános érvényű megállapítások érvényesek, míg a másik 10 nagyobb beszélőközösséghez köthető nyelvre (a táblázatban X) Románia a Karta III. részéből vállalt konkrét kötelezettségeket.

Forrás: Összeállítva az országok ratifikációs törvényei, valamint az időközi országos jelentések alapján. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp

Az államok által készített országos jelentések alapján (7. táblázat) a megvizsgált országok két nagyobb csoportot alkotnak a vállalások szempontjából. Az egyik csoportba Ukrajna, Szerbia és Magyarország tartozik, ahol minden kisebbségi nyelv tekintetében ugyanazon kötelezettségeket vállalták, ráadásul a legkevésbé kötött jogok csoportját (iii), ami a fentiek értelmében csupán annyi kötelezettséget ró az államra, hogy a nyelvek tantárgyként való oktatását, vagy a kisebbségi nyelveken történő oktatást bátorítsa és/vagy engedélyezze. Ez Ukrajna gyakorlatában például azt jelenti, hogy egyforma jogai vannak a 20 milliós orosz nyelv beszélőinek és a

150 000 fős magyarul beszélő közösségnek, vagy az ennél kisebb közösségeknek, igényeik és lehetőségeik viszont nyilvánvalóan mások.

A második csoportba Szlovákia és Románia tartozik. A két ország szelektíven vállalt kötelezettségeket a területén élő eltérő számú és helyzetű kisebbségek tekintetében. A magyar nyelv tekintetében a felsőoktatásban a legkiterjedtebb jogokat (i) vállalták az országok, azaz elérhetővé teszik a magyar nyelvű egyetemi és más felsőoktatási képzéseket a közösség számára. Szembeötlő, hogy az összes nyelv közül a magyar (Szlovákiában és Romániában) mellett csupán a német nyelv (Romániában) számára garantálják a felsőoktatási tannyelvi státuszt.

7. táblázat: A Karta hatálya alá eső kisebbségi nyelvek oktatásban való használata terén vállalt kötelezettségek Magyarországon és a környező országokban

		Oktatási szintek					
	Kisebbségi nyelvek	Iskola előtti nevelés	Általános iskola	Középiskola	Szakoktatás	Felsőoktatás	Felnőtt oktatás, továbbképzés
SLO	Magyar	i	i	i	i	i	i
	Ukrán, ruszin	ii	ii	ii	ii	ii	ii
	Bolgár, cseh, horvát	iii	iii	iii	iii	ii	ii
UA	Minden nyelv	iii	iv	iv	iv	iii	iii
RO	Magyar	i	i	i	i	i	i
	Bolgár	ii	ii	iii	iv	ii	–
	Cseh	ii	ii	iii	iv	–	–
	Német	i	i	i	i	i	iii
	Horvát	i	i	ii	–	iii	–
	Orosz	iii	iii	iii	iv	ii	iii
	Szerb	ii	i	i	iv	ii	–
	Szlovák	i	i	i	iv	ii	–
	Török	i	i	i	iv	ii	iii
	Ukrán	i	i	i	iv	iii	iii
SRB	Minden nyelv	iii,iv	iv	iv	iv	ii	iii
HU	Minden nyelv	iv*	iv	iv	iv	iii	iii

* A iv. fokozat a felsőoktatási résznél nem választható, de óvodai, általános iskolai, középiskola és szakiskolai szinteken igen. Ennek értelmében az állam az i–iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazza, akik ezt kívánják vagy adott esetben, akiknek családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek minősül.

Forrás: Összeállítva az országok ratifikációs törvényei, valamint az időközi országos jelentések alapján. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp

A határon túli magyar felsőoktatás esete jól mutatja, hogy nemcsak abban az országban jelenhetnek meg tannyelvként az egyes kisebbségi nyelvek, ahol a jogi keretek kötelezik erre az államot, hanem ott is, ahol a megengedő politika ennek lehető-

ségét nem zárja ki, s a kisebbségek (önerőből vagy támogatással) létrehozzák saját intézményeiket. A 8. táblázatban a jelenleg érvényes Kárpát-medencei gyakorlat[24] alapján vázoltuk fel a kisebbségi nyelvek megjelenési formáit a felsőoktatásban.

8. táblázat: A Karta hatálya alá eső nyelvek megjelenési formája Magyarország és a környező országok felsőoktatásában* (0 – nem jelenik meg a felsőoktatásban; 1 – tantárgy a felsőoktatásban; 2 – tannyelv a felsőoktatásban)

	HU (6)	SLO (9)	UA (13)	RO (10)	SRB (10)
Magyar	–	2	2	2	2
Szlovák	1	–	1	0	2
Német	2	1	1	2	
Horvát	1	1		1	1
Bolgár		1	1	1	1
Román	1		1	–	2
Ukrán		1	–	1	1
Lengyel		1	1		
Roma		1			1
Ruszin		1			1
Szerb	1			1	1
Görög			1		
Albán					1
Cseh		1		1	
Orosz			2	0	
Zsidó, jiddis			1		
Belorusz			0		
Moldáv			1		
Gagaúz			0		
Krími tatár			1		
Török				1	
Bosnyák					1
Szlovén	1				

Forrás: Az ET Nyelvpolitikai Osztályának hivatalos honlapja: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp. Összeállítva a legutóbbi időszaki országos jelentés alapján.

A Karta hatálya alá eső nyelvek között vannak nyelvek, amelyek egyáltalán nem jelennek meg a felsőoktatásban (0), mások az egyetemek nyelvi tanszékein tantárgyként tanulhatóak (1), míg vannak nyelvek, amelyeken részben vagy egészben tanulmányi programokat szerveznek, azaz tannyelvként funkcionálnak (2). Elemzésük fontos tanulsága, hogy a magyar az egyetlen olyan kisebbségi nyelv a Kárpát-medencében, amely mindegyik állam felsőoktatásában tannyelvként is megjelenik, ami jelentősen megkülönbözteti a magyar kisebbség oktatási helyze-

24 Az érvényes felvételi tájékoztatók, s az intézmények honlapjai alapján.

tét mindegyik más itt vizsgált kisebbséghez képest. Mindez a 7. táblázat adataival összevetve azt is igazolja, hogy a Kartában vállalt kötelezettségek eltérő volta nem feltétlenül akadálya a kisebbségi tannyelvű felsőoktatás megszervezésének.

A Karta nem tesz említést arról, hogy ha egy ország az (i) pontnak megfelelően kötelezettséget vállal egy kisebbségi nyelv tannyelvként való alkalmazására a felsőoktatásban, akkor a kötelezettség teljesítése milyen minőségben, önmagán belül milyen fokozatokban értékelhető. Ennek ellenére mi érdemesnek tartjuk röviden ezt a szempontot is ismertetni, hiszen egy közösség megmaradását, integrációs esélyeit nagyban meghatározzák azok a minőségi fokozatok, amelyek a kisebbségi nyelven folyó filológusképzéstől, a kisebbségi iskolák tanító- és tanárképzésén át a különböző magas presztízsű szakmák (orvos, jogász) kisebbségi nyelven való oktatásáig terjednek. A szomszédos országok magyar oktatási rendszerének ilyen szempontú vizsgálata jelzi, hogy a magyarországi kisebbségek helyzetével (szinte csak nyelvoktatás és tanárképzés) ellentétben a magyar kisebbségek a határon túl igen kiterjedt oktatási hálózattal rendelkeznek, s e kiterjedtség a közösség számosságával arányos.

Bár az eddigi adatok azt mutatták, hogy a többi kisebbségi nyelvhez viszonyítva a magyar nyelv egyértelműen jó helyzetben van a Kárpát-medencében (amit a Karta betartásáról készített országos jelentések, a szakértők riportjaiban található statisztikai kimutatások is igyekeznek eredményként felmutatni), a valóságban sok probléma felmerülhet. A Karta ellenőrzési mechanizmusa nem kér az egyes államoktól olyan mélységű beszámolókat, adatokat, amiből kiderülhetne például, hogy az egyes egyetemeken milyenek a tannyelvi arányok; ha létezik két/háromnyelvű oktatás, az milyen módszerekkel, milyen céllal valósul meg; milyen nyelvi kompetenciákkal rendelkeznek az oktatók, hogyan zajlanak a felvételi vizsgák, milyen nyelven vezetik a dokumentációt stb. Az ilyen fontos „minőségi" adatokról az országos jelentések többnyire hallgatnak.

A számszerűsítő országos jelentések kiegészítéseként ma már egyre többet hallani olyan civil kezdeményezésekről, amelyek a Karta implementációja kapcsán minőségi leírásokat (alternatív vagy árnyékjelentéseket) is készítenek, s amit az Európa Tanács szakértői is figyelembe vehetnek.[25] Ezek a jelentések esettanulmányokkal, interjúkkal, nyelvi-tájkép elemzéssel nyújtanak képet a nyelvi jogok gyakorlatba ültetésének aktuális helyzetéről, árnyalják az országos jelentések száraz statisztikáit. Romániában például a Civil Elkötelezettség Mozgalom az árnyékjelentés összefoglalójában *(2011:4)* arra hívja fel az ET figyelmét, hogy annak ellenére, hogy a Karta vállalásai alapján az országban az óvodától a posztgraduális képzésig mindenféle tanulmányok végzésénél biztosított a magyar nyelvű képzés lehetősége, a továbbtanulásra fenntartott beiskolázási számok nem minden esetben követik a kisebbségi igényeket. Azzal, hogy kevesebb helyet tartanak fenn a magyar nyelvű osztályok-

25 Romániában a Civil Elkötelezettség Mozgalom (CEMO) készített árnyékjelentést a Karta magyar nyelvre vonatkozó hiányos alkalmazásáról Marosvásárhelyen és Maros megyében: http://www.cemo.ro/pdf/Shadow_Report_Summary_HU.pdf. Ukrajnában főleg az orosz etnikumhoz tartozó civil kezdeményezések élnek az alternatív jelentés lehetőségével: http://www.from-ua.com/politics/e62743796b72a.html.

ban, mint a többségű nyelvűekben, úgymond (a választási lehetőség megadása nélkül) többségi nyelvű osztályokba kényszerítik a kisebbségi diákokat mind a köz-, mind a szakoktatás területén.

Az árnyékjelentés készítői arra is rámutatnak, hogy Maros megyében a megvizsgált 21 iskolából, csupán három helyen olvasható két nyelven az iskola neve, csupán négy iskola weboldalának van magyar nyelvű tartalma is, illetve az iskolák falain elhelyezett 182 faliújságból csupán 17 tartalmazott magyar szöveget. Érdekes ezt összevetnünk egy 1249 romániai településre kiterjedő, a kisebbségi nyelvek közigazgatásban való megjelenését vizsgáló másik kutatással *(Horváth 2009:17)*, amelynek tapasztalatai alapján az önkormányzatoknak alárendelt intézményekhez (rendőrség, posta) képest az oktatási intézmények és kultúrházak még így is sokkal jobban kifejezik egy település többnyelvű jellegét.[26]

Természetesen a nyelvi jogok minél szélesebb körű alkalmazásának eléréséhez nemcsak az adott többségi állam jogalkalmazási tevékenységének felülvizsgálatára van szükség, hanem a jogalanyok, kisebbségi nyelvek beszélőinek informálására, a nyelvi jogi tudatosság kialakítására, amiben mind az állam,[27] mind a civil szervezetek szerepet vállalhatnak. Sokszor ugyanis nem azért nem használják egy hivatalban anyanyelvüket a kisebbségi közösségekhez tartozó állampolgárok, mert nincs rá lehetőségük, hanem azért, mert nem is tudják, hogy joguk van/lenne hozzá. Számos esetben azon áll vagy bukik a kisebbségi tannyelvű osztály indítása vagy a kisebbségi nyelv tantárgyként való oktatása az iskolában, hogy tudják-e a szülők, hogy jogukban áll gyermekük anyanyelvű oktatását kérelmezni. A kisebbségi magyarok szinte minden régióban példaértékű tevékenységet folytatnak a nyelvi jogi tudatosság előmozdítása érdekében,[28] ugyanakkor számos olyan esetről is értesülhetünk a napi sajtóból, amikor pusztán figyelmetlenségből vagy tudatlanságból nem élnek jogaikkal a nyelvhasználók. A Kétnyelvű Dél-Szlovákiáért mozgalom aktivistái legutóbb arra mutattak rá, hogy Szlovákiában számos olyan cég, vállalat működik, amelyeknek magyarországi, esetleg helyi (szlovákiai) magyar tulajdonosa van, ám gyakran épp ezek nem járnak elöl jó példával, és nem ritka, hogy csak és kizárólag szlovák feliratokat láthatunk üzleteikben, kirendeltségeikben. Hasonló problémákról számolnak be a Hodinka Antal Intézet munkatársai is a Beregszászi nyelvi-tájképet elemezve.[29]

---

26 A megvizsgált településeken (ahol valamely kisebbség számarányánál fogva kötelező volna többnyelvű feliratokat használni) a rendőrségek 15,7; a posták 22,2; kultúrházak 63,1; az óvodák 63,2; az elemi iskolák 66,3; az általános iskolák 64,2 százalékánál van kisebbségi nyelvű felirat is az államnyelvű mellett.

27 A Kartában vállalt jogok népszerűsítése, az információk eljuttatása a jogalanyokhoz egyébként vállalt feladata minden államnak – amit az árnyékjelentések szerint nem igazán hatékonyan végeznek, lásd például a romániai helyzetet (*Civil Elkötelezettség Mozgalom, Sajtóanyag 2011:1)*.

28 Lásd pl. az Anyanyelvünkért Polgári Társulás és a Fórum Kisebbségkutató Intézet (Szlovákia) közös kiadványát *Nyelvi jogaink Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató* címmel, a Magyar Nemzeti Tanács (Szerbia) kiadványát *Nyelvi Jogaink Szerbiában. Anyanyelvhasználati útmutató* (http://www.mnt.org.rs/), a Hodinka Antal Intézet (Ukrajna) munkásságát *(pl. Csernicskó 2003, 2010)*, illetve Romániában az *„Erdélyben – hivatalosan – magyarul"* internetes portált (http://www.nyelvijogok.ro/index.html).

29 http://www.karpatalja.ma/kozelet/7823-viharok-a-ketnyelvuseg-korul

Összefoglalás

Tanulmányunk központi témája, hogy egy kisebbségi közösség megmaradása, nyelvének megőrzése szempontjából az anyanyelven való oktatás joga elengedhetetlen, ugyanakkor emellett igen fontos nyelvi jogokként kell tekintenünk az államnyelv és egy idegen nyelv módszertanilag megfelelő módon történő elsajátítására. Láthattuk, hogy a nemzetközi jogi keretek erre vonatkozóan többé-kevésbé adottak. Ugyanakkor a jogi szabályozás az ún. puha jogok (ajánlások, irányelvek) eszköztárával dolgozik, ami nem garantálja tökéletesen a vállalt kötelezettségek érvényre juttatását, illetve nem szankcionálja kellőképpen a jogtalanságokat. A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* is csupán ajánlásértékkel jelenik meg az egyes országokban, s bár rendelkezik egyfajta ellenőrző mechanizmussal, az államok rendszeresen beszámolnak a teljesítésről, de a gyakorlatban ennél sokkal összetettebb kisebbségi léthelyzetek problémái gyakran a horizonton kívül rekednek – tudhatjuk meg az árnyékjelentésekből.

A Kárpát-medence azon országaiban, ahol magyar kisebbség él, a többnyelvűség értékként való felfogása (sem a többség, sem pedig a kisebbség oldaláról) egyelőre még nem tekinthető általánosnak. Így jelenleg sem a Kárpát-medence többségi államainak nemzetállami ideológiája, sem a kisebbségi magyar közösségek ragaszkodása egynyelvű oktatási modelljeihez nem kedvez a kisebbség integrációjának. Ebben a tekintetben tehát szemléletváltásra, pozitív példák megélésére, illetve azokról való tájékoztatásra van szükség.

A Kárpát-medencei magyarság létező oktatási intézményrendszere, annak puszta ténye, hogy ennek a közösségnek van lehetősége az óvodától az egyetemig magyar tannyelvű oktatásban részesülni, még pedig nemcsak nyelv és tanári szakokon, hanem ennél sokkal szszerteágazóbb területeken, az itt élő összes kisebbség viszonylatában a legkedvezőbb a megmaradáshoz, a nyelvmegtartáshoz. Ugyanakkor fontos, hogy ezen az intézményrendszeren belül megvalósítható legyen a kisebbségek megmaradása szempontjából alapvető nyelvi jogok gyakorlatba ültetése. A közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt tannyelvpolitikák[30] kidolgozására, hatékony nyelvoktatásra van szükség az additív többnyelvűségi modell keretében, annak szellemében, hogy az iskolák, egyetemek két- és többnyelvűsége a közösség minden tagjának erőssége és többletforrása lehet.

FERENC VIKTÓRIA

30 A tannyelvpolitika olyan ideológiai keret, amelynek gyakorlatba ültetése, azaz az oktatás tannyelvi tervezése (a nyelvi tervezés altípusának, az elsajátítás-tervezésnek egyik lehetséges formája) a nyelvek elsajátításának befolyásolására tett szándékos erőfeszítéseket jelent a tanítás nyelvének/nyelveinek megválasztása által.

IRODALOM

ANDRÁSSY GYÖRGY (1998) *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja, Pécs.

ANDRÁSSY GYÖRGY (2006) Az anyanyelv használatához való jog jellege. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, Vo. IV. No. 2. pp. 13–19.

A REGIONÁLIS VAGY KISEBBSÉGI NYELVEK EURÓPAI KARTÁJA (1999) Az Európai Tanács Információs és Dokumentációs Központja, Budapest, *Magyar Közlöny,* No. 34.

BENŐ ATTILA & SZILÁGYI N. SÁNDOR (eds) (2006) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2002) A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvtervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás,* No. 2.

CIVIL ELKÖTELEZETTSÉG MOZGALOM. *Sajtóanyag: Az árnyékjelentés összefoglalója*. http://www.cemo.ro/pdf/Shadow_Report_Summary_HU.pdf [Letöltve: 2012.02.20.]

CSERNICSKÓ, ISTVÁN (ed) (2003) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.

CSERNICSKÓ ISTVÁN (ed) (2010) *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász.

CSERNICSKÓ, ISTVÁN & FERENC VIKTÓRIA (2010) Education as an ideal means of achieveing a nation state in Ukraine. In: RÓKA JOLÁN (ed) *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. College of Communication and Business, Budapest, pp. 329–349.

CSETE ÖRS, PAPP Z. ATTILA & SETÉNYI JÁNOS (2010) Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: BITSKEY BOTOND (ed) *Határon túli magyarság a 21. században.* Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008. KEH, Budapest, pp. 126–165.

CUMMINS, JIM (2008) BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In: STREET, B. & HORNBERGER, N. H. (eds) *Encyclopedia of Language and Education,* 2nd edition, Volume 2: Literacy. New York, Springer Science–Business Media LLC, pp. 71–83.

DUNDA GYÖRGY (2012) *Feszülté vált az ukrán–magyar viszony*. http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=516846 [Letöltve: 2012.02.02.]

GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN (2007) Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. In: MANDEL KINGA & CSATA ZSOMBOR (eds) *Karrierutak vagy parkolópályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében*. pp. 132–172.

FERENC VIKTÓRIA (2010) A kisebbségi magyar felsőoktatás és nyelvi kihívásai a Kárpát-medencében: problémák és feladatok. *Regio,* No. 3. pp. 59–89.

HALÁSZ KATALIN (2001) Kisebbségvédelem Európában. Az Európa Tanács szerepe a nemzeti kisebbségek jogainak védelmében. *Európai tükör. Műhelytanulmányok. Az európai közigazgatási képzési ösztöndíjas hallgatók dolgozatai (I.).* Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest, pp. 8–43.

HORVÁTH ISTVÁN (2009) A romániai nyelvpolitikák értékelése. *Regio,* No. 1. pp. 3–16.

KONTRA MIKLÓS (2004) Nyelvi emberi jogi polémiák. *Korunk,* Vol. XV. No. 11. pp. 103–114.

KONTRA MIKLÓS (2005) Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. In: KONTRA MIKLÓS (ed) *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, pp. 17–39.

KONTRA MIKLÓS (2010) *Hasznos nyelvészet.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

KONTRA MIKLÓS & SZILÁGYI N. SÁNDOR (2002) A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincsen? In: KONTRA MIKLÓS & HATTYÁR HELGA (eds) *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest.

KONTRA MIKLÓS & HATTYÁR HELGA (eds) (2002) *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest.

KOVÁCS PÉTER (2010) A kisebbségvédelmi egyezmények kontrollmechanizmusának hatékonyságáról –gondolatok a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája értelmében vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzéséről. In: ANDRÁSSY GYÖRGY & VOGL MÁRK (eds) *Az emberi jogok és a nyelvek.* Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, pp. 1–27.

KOZMA TAMÁS (ed) (2005) *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

MARÁCZ, LÁSZLÓ (2011) Towards a European system guaranteeing linguistic minority rights protection: including the Hungarian cases. In:

Concepts and consequences of multilingualism in Europe 2. Tetovo SEE University, pp. 25–53. http://www.dare.uva.nl/document/51036

NÁDOR ORSOLYA & SZARKA LÁSZLÓ (eds) (2003) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

PAPP Z. ATTILA (2008) A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei. In: BÁRDI NÁNDOR, FEDINEC CSILLA & SZARKA LÁSZLÓ (eds) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, Budapest, pp. 384–389.

PAPP Z. ATTILA & VERES VALÉR (eds) (2007) *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

PHILLIPSON, ROBERT & SKUTNABB-KANGAS, TOVE (1997) Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság*, No. 1. pp. 12–30.

SKUTNABB-KANGAS, TOVE (1998) *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Teleki László Alapítvány, Budapest.

SKUTNABB-KANGAS, TOVE (2008) Human Rights and Language Policy in Education. In: STEPHEN MAY & NANCY HORNBERGER (eds) *Language policy and political issues in education. Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edition, Springer, New York, Vol 1. pp. 107–119.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA (2005) Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. In: LANSTYÁK ISTVÁN & VANCONÉ KREMMER ILDIKÓ (eds) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és nyelvészet iránt érdeklődők számára.* Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, pp. 203–232.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA (2006) A kisebbségek nyelvi jogaival kapcsolatos álláspontok Szlovákiában és a Magyar Koalíció Pártjának lehetőségei. In: BENŐ ATTILA & SZILÁGYI N. SÁNDOR (eds) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, pp. 312–322.

SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET (2003) *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, Budapest.

SZARKA LÁSZLÓ (2003) Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép Európában. In: NÁDOR ORSOLYA & SZARKA LÁSZLÓ (eds) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 15–36.

SZÉPE GYÖRGY (2001) *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Iskolakultúra, Pécs.

SZÉPE GYÖRGY (2003) Bevezető gondolatok a kelet-közép európai nyelvi jogok vizsgálata elé. In: NÁDOR ORSOLYA & SZARKA LÁSZLÓ (eds) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 7–12.

VIZI BALÁZS (2003) Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. In: NÁDOR ORSOLYA & SZARKA LÁSZLÓ (eds) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 37–55.

VOGL MÁRK (2009) A Nyelvi Karta szlovákiai alkalmazásának problémái. *Regio,* No. 1. pp. 17–60.